

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 323.281:94(477)“1937/1938”]:930.253(477.65)

О. О. БАБЕНКО, В. П. КОЛЄЧКІН *

ТЕХНОЛОГІЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ КАРНИХ СПРАВ УЧАСНИКІВ “КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОВСТАНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ” У 1937–1938 РОКАХ (за документами Державного архіву Кіровоградської області)

Розглянуто окремі методи продукування фальшивих звинувачень проти радянських громадян підрозділами Управління державної безпеки НКВС УРСР на прикладі сфабрикованої справи контрреволюційної військово-повстанської націоналістичної організації у Новоукраїнському районі Одеської області у 1938 р.

Ключові слова: сталінізм; ежовщина; масові репресії; фальсифікація карних справ.

Масові репресії 1937–1938 рр. залишили нам численні приклади фальсифікації слідчих справ радянськими каральними органами, за якими тисячі людей були засуджені до смертної кари та різних строків ув'язнення за злочини, яких вони не скоювали.

У 1990–2010 рр. період “великого терору” часто потрапляв до поля зору українських дослідників. Зокрема, у своїх статтях та монографіях відомі українські вчені Г. Папакін, Р. Подкур, В. Рекрут, Ю. Шаповал¹ та ін. розглядали різноманітні аспекти “великої чистки”, у т. ч. і методи фальсифікації доказів проти обвинувачуваних. Проте ця тема настільки широка, що кожна слідча справа, яка вивчається, завжди додає якийсь новий штрих до панорамного сприйняття широкої картини масових репресій 1937–1938 рр.

* *Бабенко Олег Олександрович* – директор Державного архіву Кіровоградської області;

Колєчкін Вадим Петрович – кандидат історичних наук, головний археограф Державного архіву Кіровоградської області.

Проблемою, що постає під час вивчення слідчих справ часів “великого терору”, є те, що співробітники органів держбезпеки НКВС, фальсифікуючи матеріали справи, намагалися у більшості випадків зберегти видимість законності. При цьому у них виробилося специфічне розуміння методів ведення розслідування і збирання доказів, що з точки зору звичайної правової системи є зловживанням.

Мета цієї статті – спробувати на прикладі двох архівно-слідчих справ розкрити окремі прийоми, завдяки яким слідчі “доводили” провину людей, звинувачених у злочинах, яких вони не скоювали.

У 1938 р. Новоукраїнське відділення НКВС “викрило” “військово-контрреволюційно-націоналістичну організацію”, метою якої було шкодити радянській державі усіма можливими засобами й способами. За матеріалами справи, очолювали осередки організації радянські та партійні керівники різних рівнів. Одним із керівників організації було названо колишнього завідувача земельного відділу Рівнянського району комуніста Йосипа Давидовича Лапу. Відповідно до попереднього слідства, Й. Лапа звинувачувався у тому, що був учасником “контрреволюційної військово-повстанської організації”, а це відповідало ст. 54-11 Кримінального кодексу УРСР 1934 р. Також йому висунули обвинувачення у антирадянській агітації, що відповідало ст. 54-10 КК УРСР².

27 березня 1938 р. Й. Лапа був узятий під варту з метою запобігти його можливій спробі ухиляння від слідства та суду. Під час обшуку у затриманого були вилучені: мисливська двоствольна рушниця, печатка районного земельного відділу, 9 зошитів із різноманітними записами, паспорт (серія ОО № 531891), військовий квиток, партійний квиток № 235458, трудовий список та 6 книжок, що підлягали вилученню³.

Після арешту, згідно з вказівкою обласного управління НКВС, звинувачення було змінене відповідно до ст. 54-2, 54-8 та 54-11 КК УРСР. Таким чином, Й. Лапа звинувачувався у тому, що був активним учасником контрреволюційної військово-націоналістичної організації, а також готував збройне повстання проти радянської влади та терористичні акти проти “представників Радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій”. Фактично Й. Лапу підвели під 2 “розстрільні” статті, у той час як попереднє обвинувачення передбачало лише ув’язнення з конфіскацією⁴.

Вже перші ж протоколи допиту, що їх проводив начальник 5 відділення ІV відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Львов*, свідчать про демонстрацію слідчим категоричної впевненості у справедливості обвинувачення. Львов фактично вимагав від заарештованого лише щирого зізнання у злочинній діяльності проти

* Тут і далі, якщо біля прізвища не зазначено ініціал імені, – він відсутній в документі.

радянської влади. У протоколі фіксувалося лише те, що могло підтвердити його провину. Також слідство намагалося узгодити свідчення обвинувачуваного зі свідченнями інших фігурантів справи. Одночасно слідчий активно провокував Й. Лапу та інших “учасників організації” повідомляти про потенційних спільників націоналістичного контрреволюційного осередку.

Зокрема, Й. Лапа “показав”, що до української організації він був завербований влітку 1936 р. тогочасним секретарем Новоукраїнського районного партійного комітету О. Олейниковим. Посилаючись на його слова, Й. Лапа сформулював головну мету діяльності “організації”, яка полягала у поваленні радянської влади і керівництва ВКП(б), відокремленні України від СРСР і створенні самостійної держави з капіталістичним устроєм фашистського гатунку⁵.

З цією метою члени “організації” начебто повинні були підготувати збройне повстання проти радвлади у тилу Червоної армії на випадок війни Німеччини проти СРСР. Також у боротьбі проти ВКП(б) і радянського уряду організація повинна була застосовувати індивідуальний терор. При цьому Й. Лапа окремо підтвердив слідчому, що повністю поділяв погляди О. Олейникова.

Фактично слідчий вів протокол допиту, підводячи обвинувачуваного до визнання себе винним за ст. 54-2 та 54-8 КК УРСР. Окрім того, неможливо гарантувати те, що співробітники НКВС не заносили у протоколи допиту відомості, які допитуваний не висловлював, але які були потрібні слідству.

Окрім усього, на першому ж допиті Й. Лапа “вказав” на спробу вербування ним до організації завідувача господарства Помічянської МТС Мороза та колишнього голови Райспоживспілки Ніколаєнка. Обидва ніби не погодилися на участь в “організації”, але й не відмовилися від неї. Також Й. Лапа “підтвердив” співучасть у контрреволюційній змові О. Олейникова (тепер його записали як “Алейніков”), Я. Дроботі, П. Зізда та заступника редактора районної газети Т. Колесникова⁶.

На другому допиті Й. Лапа “зізнався”, що задовго до літа 1936 р. він уперше був завербований до контрреволюційної повстанської організації, коли восени 1929 р. зустрівся з іншим колишнім червоним партизаном – І. Отрошком. У протоколі допиту підкреслювалося, що їхнє спілкування відбулося під час “розгорнутого наступу партії на куркуля, ліквідації його як класу і колективізації сільського господарства”. Таким чином, Й. Лапа, окрім націоналістичного підпілля, опинився ще й у лавах “правих уклоністів”, що їх очолював засуджений у 1937 р. М. Бухарін, який у 1927–1928 рр. виступав проти надзвичайних заходів у сільському господарстві.

Дивно, що слідчий не констатував прямо приналежність Й. Лапи до “троцькістсько-бухарінського блоку”. У контексті того часу така

прив'язка могла бути додатковою гарантією для посилення ступеня кримінальної відповідальності обвинувачуваного⁷.

І. Отрошко, згідно зі “свідченнями” Й. Лапи, начебто наголошував на тому, що позбавитися існуючого ладу можна тільки шляхом активного збройного виступу. Також перший ніби сповістив Й. Лапі про існування контрреволюційної повстанської організації, а також, що до керівництва організації належать особи, які займають високі керівні посади у країні. Саме за їхнім завданням І. Отрошко займався “підбором нових кадрів для організації”. Тоді ж начебто він і дав завдання Й. Лапі організувати повстанський загін, головним чином із числа колишніх червоних партизан для збройного виступу проти радянської влади “у випадку необхідності”⁸.

У протоколі допиту від 4 квітня 1938 р. зі слів Й. Лапи значиться, що І. Отрошко рекомендував йому використовувати для шкідницької боротьби господарсько-політичні кампанії, зокрема хлібозаготівлі. Й. Лапа повинен був під виглядом надання допомоги селу формувати хлібозаготівельні бригади з колишніх червоних партизан, які начебто повинні були під час роботи “провадити якомога більше викривлень з метою викликати невдоволення серед населення щодо впроваджуваних заходів партії і Радвлади на селі”⁹. Це, на думку І. Отрошка, повинно було забезпечити повстанцям підтримку з боку населення. Слідчий явно зацікавився розповіддю і запитав Й. Лапу, яким чином той виконував завдання. Проте останній відповів, що через злиття Рівнянського району з Новоукраїнським його перевели на роботу до ст. Помічної, де він нікого не знав і підривну роботу проводити не міг¹⁰.

Потім Й. Лапа заявив, що після другого “вербування” у 1936 р. він мав особистий зв'язок із “Всеукраїнським повстанським комітетом” і навіть отримав завдання безпосередньо від члена “центрального повстанського комітету”. Так, навесні 1937 р. Й. Лапа їздив до Києва з метою відправити доньку до санаторію, де зустрів свого старого приятеля письменника І. Микитенка, який був його односельцем. Далі Й. Лапа засвідчив, що І. Микитенко був повністю в курсі справ повстанської організації і навіть дав йому наказ форсувати створення повстанських “низовок” (первинних осередків), враховуючи час наближення виступу, який почнеться за вказівкою обласного або республіканського повстанкому. Завдання І. Микитенка Й. Лапа передав Я. Дроботті та О. Олейникову¹¹.

У підтвердження слів самого Й. Лапи слідство наводило протоколи допитів тих, кого він називав у якості учасників і керівників повстанської організації. Більшість із них вже були заарештовані і дали свідчення як проти Й. Лапи, так і проти себе та одне одного.

Так, згадуваний вже І. Отрошко 22 січня 1938 р. “розповідав” слідчому (лейтенанту державної безпеки Майському), що сам власне роз-

почав підпільну контрреволюційну діяльність у 1928 р. І. Отрошко “зізнався”, що вже у той час був невдоволений генеральною лінією партії та уряду, зокрема політикою колективізації та ліквідації куркуля як класу, проте приховував це¹².

За матеріалами справи, наступним для І. Отрошка кроком у його “контрреволюційній діяльності” стало відрядження на курси з військової підготовки до тодішньої столиці – м. Харкова. Там він був запрошений на співбесіду до Окружного відділу Державного політичного управління (ОДПУ). Із запрошеними мали співбесіду співробітник управління Зайцев та начальник відділу Йодко. Зайцев повідомив І. Отрошку, що провадиться набір на курси військової підготовки до Харкова. А взимку 1928 р. І. Отрошко був викликаний телеграмою на ці курси, що працювали на станції Октябрська під Харковом. І. Отрошка занепокоїло те, що на курсах не вивчали ленінізм, історію партії, вказівки Й. Сталіна, у невеликому курсі з соціально-економічних дисциплін нічого не говорилося про зрадницьку роль троцькістів і правих ворогів партії¹³.

І. Отрошку було ясно, що курсантів протиставляють керівництву ВКП(б) та радянського уряду, “граючи” на заслугах колишніх борців за радянську владу. При цьому заступник В. Балицького К. Карлсон навіть вручив орден Червоного Прапора курсанту Білому. Одночасно курсанти посилено вивчали спеціальні предмети, вибухову справу, топографію, тактику. І. Отрошко вважав, що головною метою у 1938 р. була підготовка до боротьби проти ВКП(б) та радвлади. Курсантів загалом було 25 осіб – всі колишні червоні партизани. На курсах їх також активно виховували у дусі “дворушництва” по відношенню до партії, і курсанти загалом сприйняли цю настанову¹⁴.

Ще під час першої бесіди Зайцев поставив завдання перед І. Отрошком збирати колишніх червоних партизан, об’єднувати їх в осередки, які у разі війни будуть розгорнуті в партизанські загони. Зайцев вказував, що ці загони будуть діяти “у тилу проти тилу”, їм відводиться окреме місце у майбутній війні, а самі ж червоні партизани є досвідченими бійцями і добре знають свою місцевість. Проте, за словами І. Отрошка, на курсах він упевнився у їх контрреволюційному повстанському характері. Також тут він отримав більш конкретні завдання, що полягали у підборі керівників повстанських осередків, які у свою чергу повинні були формувати самі осередки по селах районів Одеської області¹⁵.

Наведений епізод цікавий тим, що слідчий зміг прив’язати діяльність І. Отрошка до реальної програми підготовки партизан, започаткованої в СРСР наприкінці 1920-х років. Проте з розкриттям “змови військових”, арештом І. Якіра та самогубством Я. Гамарника була проголошена нова військова доктрина “війни на чужій території, малою кров’ю”. У результаті програму підготовки партизансько-диверсійних кадрів згорнули, усі сховища, закладені для диверсантів уздовж за-

хідних кордонів та залізниць, були ліквідовані. Всі підготовлені для партизанської діяльності кадри були оголошені контрреволюціонерами і терористами та знищені (за винятком окремих осіб). Врятувалися, в основному, лише ті, хто у той момент брав участь у республіканській війні в Іспанії або ж зміг якимось чином приховати свою причетність до програми¹⁶.

Далі І. Отрошко “розповів”, що з 1931 р. утратив зв’язок із цією організацією. Проте “дав свідчення”, що у 1934 р. начебто був залучений до української націоналістичної терористичної організації тодішнім 2-м секретарем одеського обласного комітету партії Ф. Голубом, який приїхав до району з перевіркою і різко критикував місцеву владу за недоліки у керівництві колгоспами. Коли ж І. Отрошко почав заперечувати, Ф. Голуб його перебив і заявив, що йому відомі всі труднощі¹⁷.

У відповідь на звинувачення І. Отрошка секретар обкому начебто став говорити, що обком та облвиконком не все вирішують, а тому винні не вони, а “хтось згори”. Коли І. Отрошко дав зрозуміти, що співчуває словам Ф. Голуба, останній начебто повідомив йому про існування підпільної націоналістичної організації. Себе Ф. Голуб назвав керівником її обласного відділення. Серед “центрального керівництва” Ф. Голуб назвав члена ЦК КП(б)У П. Любченка, з яким був зв’язаний безпосередньо¹⁸. Також І. Отрошко повідомив, що отримував вказівки і безпосередньо від П. Любченка, під час перевірки останнім польових робіт. Також І. Отрошко “зізнався”, що особисто завербував декількох керівних осіб, проте внаслідок викриття обласного керівництва весь 1937 р. не спілкувався з ними¹⁹.

Для ілюстрації шкідницької діяльності І. Отрошко навів типові для часів колективізації приклади зловживань службовим становищем та злочинного недбальства. Так, у колгоспі ім. Шмідта начебто було сконцентроване стадо корів, хворих на туберкульоз. Одночасно І. Отрошко за допомогою ветеринарного лікаря Лиценка сприяв зараженню худоби колгоспу “Радсело”, яка паслася поряд із туберкульозним стадом колгоспу ім. Шмідта. У цьому допомагали І. Отрошку заврайземвідділу Коваленко та зоотехнік Рубенюк, які за згодою колгоспників розпродали хворих корів, але нових не купили. Куди вони діли гроші, І. Отрошко не розповів. Інші колгоспи “шкідник і диверсант” за наказом “командування” залишив без кредитів, насінневих фондів, пального тощо, підриваючи таким чином довіру селян до колгоспного устрою²⁰.

Окрім того, через “робітника райосвіти” Міклашевського І. Отрошко начебто організував недофінансування шкіл, через що вони недоотримували палива, підручників, зошитів, не могли робити ремонт, а також свідомо заважав будівництву електростанції і лазні, затримував радіофікацію і телефонізацію району, роками відкладаючи надання не-

обхідних засобів і матеріалів. Також шкідницька робота провадилася ним у МТС, на елеваторі, при вивезенні хліба²¹.

25 березня 1938 р. той же лейтенант державної безпеки Майський провів допит ще одного члена повстанської організації – П. Зізда, який був редактором газети “Колгоспник” Новоукраїнського району, а напередодні арешту працював літературним працівником редакції газети “Чорноморська Комуна” у м. Одесі.

Слідчий звинуватив П. Зізда у тому, що він був “дворушником” у лавах комуністичної партії і запитав, коли той став на антипартійні позиції. Арештований відповів, що почав відходити від генеральної лінії партії у 1931–1932 рр. Спонукали його до цього “продовольчі ускладнення” на селі, і він почав сумніватися у правильності лінії партії щодо колективізації сільського господарства, адже вважав, що селянство не пристосоване до курсу колективізації. Також він “визнав” за собою “хитання у національному питанні”, адже вважав, що українська мова “не має прав громадянства”, мистецтво далеке від національної культури, вищі навчальні заклади формально українізовані, українські кадри не висуваються, а “затираються” тощо. Свої думки він охарактеризував як “націоналістичні, ворожі партії”, які згодом переросли у “тверді антипартійні, ворожі погляди”, що підштовхнули його до “організованої боротьби з партією більшовиків та радвладою”²².

Далі П. Зіздо повністю “зизнався” і дав найбільш докладні “свідчення”, порівняно з іншими “учасниками організації”. Він розповів, що був утягнутий до організації у 1935 р. (під час роботи на посаді редактора районної газети) новим районним прокурором на прізвище Я. Дробоття.

П. Зіздо, як редактор газети, дуже швидко познайомився з новим районним прокурором. Тодішній секретар райпарткому Толстой повідомив П. Зізда, що Я. Дробоття начебто має “петлюрівське минуле”. Дійсно, Я. Дробоття на одному з допитів “підтвердив”, що у 1919 р. у його рідному селі Вельбівка Гадяцького району діяла “Просвіта”, що займалася, головним чином, просвітницькою та культурно-масовою роботою під керівництвом “петлюрівців” Міняйла та Темного²³.

Незабаром Я. Дробоття проінформував П. Зізда про існування у Одесі та Одеській області військово-націоналістичних формувань і запропонував узяти участь у формуванні організації й допомагати йому, на що останній повністю погодився. Особисто П. Зіздо “втягнув” до організації колишнього завідувача управління народної освіти Осерського, інструктора райпарткому Марченка, вчителя Т. Колесника та агрономів Ковбасюка і Антоненка. У свою чергу, Осерський завербував директора школи Георгієва, викладача Колісниченка, Булаховського та Іщенка. Марченко завербував Й. Лапу, Клочка, Ворона та Козловсько-

го. Т. Колесников “втягнув” до організації Собачкіна за дорученням самого П. Зізда²⁴.

При цьому П. Зіздо окремо дає характеристику Осерському як запеклому контрреволюціонеру, який отримав завдання створювати повстанські загони у селах, що в минулому були найбільш “заражені” політичним бандитизмом. Це прямо суперечило свідченням І. Отрошка, який начебто мав завдання підбирати кадри з колишніх червоних партизанів, таких як Й. Лапа. Проте слідчого такі дрібниці цікавили щонайменше. Тож, згідно зі “свідченнями” П. Зізда, він, Я. Дробоття і Й. Лапа були штабом, що керував діяльністю організації. Повстанські загони організацією були створені у Новоукраїнці, Фурманівці та Піщаному Броді. На питання слідчого про зв’язки організації з іншими військово-націоналістичними формуваннями, П. Зіздо підтвердив зв’язок через Й. Лапу з І. Микитенком, який начебто був представником “Центру”²⁵.

Одночасно П. Зіздо “дав свідчення” про те, що їхня організація мала зв’язок із представниками правотроцькістського блоку (бухарінсько-зінов’євсько-троцькістського), який у районі був представлений колишнім секретарем районного партійного комітету Толстим. Згодом Толстого було переведено до Одеси, де П. Зіздо продовжував підтримувати з ним зв’язок. Що Толстой був на їхньому боці, але числився членом іншої організації і був зв’язаний з обласним троцькістським керівництвом в особі Ф. Голуба, допитуваний дізнався від Я. Дроботті. Це, в свою чергу, суперечило свідченням І. Отрошка, який вважав Ф. Голуба головою саме націоналістичного осередку, пов’язаного з колишнім українським есером-боротьбистом П. Любченком. Проте і в цьому випадку слідчий проігнорував явні протиріччя у свідченнях²⁶.

30 березня 1938 р. сержант державної безпеки Берензон допитав колишнього “секретаря райпарткома Алейнікова О. Д.”, “свідчення” якого, в основному, повторювали “свідчення” інших фігурантів справи. При цьому колишній секретар райпарткому розповів, як завербував Й. Лапу. Знаючи, що останній зв’язаний з І. Микитенком, О. Олейников у лютому–березні 1937 р. звинуватив завземвідділу у тому, що той приховав куркульське походження письменника. За це О. Олейников начебто погрожував Й. Лапі виключенням із партії, але, враховуючи “антипартійні настрої” останнього, проінформував його про існування “військово-повстанської націоналістичної організації” і запропонував вступити до неї. Й. Лапа погодився. Схожим чином був залучений до “організації” Вецнер, батько якого мав власну майстерню і крамницю з “найманою робочою силою”. Шантажуючи Вецнера його “соціально чужим походженням”, О. Олейников і “втягнув” його до осередку. Окрім того, О. Олейников назвав слідчому нових “членів” організації у кількості 9 осіб²⁷. Вони підтвердили керівну роль Я. Дроботті, Й. Лапи,

О. Олейников та П. Зізда, при тому, що П. Зіздо не включав О. Олейникова до керівництва повстанської організації. Далі між головними учасниками “організації” вже в Одесі була проведена низка очних ставок, на яких вони “повністю підтвердили всі свої свідчення” одне проти одного, а також погодилися із звинуваченнями слідства²⁸.

10 липня 1938 р. Й. Лапа був ознайомлений з протоколом про закінчення слідства. В обвинувальному висновку по справі Й. Лапи стверджувалося, що він був активним учасником контрреволюційної повстанської організації, яка боролася за повалення радянської влади, відрив України від СРСР та перетворення її на фашистську державу²⁹.

10 жовтня 1938 р. військова колегія Верховного суду Союзу РСР у складі дивізійного воєнного юриста Орлова, бригадного воєнного юриста Галенкова та воєнного юриста I рангу Климіна на закритому судовому засіданні оголосила Й. Лапі обвинувальний висновок.³⁰

У відповідь підсудний заявив, що винним себе не визнає. Також він заявив, що в антирадянській організації не перебував. На це головуючий зачитав фрагменти свідчень самого Й. Лапи та інших фігурантів справи, що підтверджували провину підсудного. Й. Лапа від своїх свідчень відмовився, а свідчення інших оголосив брехнею, адже він нічого не знав про антирадянську організацію та повстанські загони. Він стверджував, що свої “свідчення” дав на основі “свідчень” інших учасників, які йому показав слідчий. Також він стверджував, що у камері інші арештанти йому постійно радили зізнаватися, навіть якщо не винний, бо “інакше виходу з в’язниці не буде”, тож піддався на умовляння і дав хибні свідчення слідчому. Тепер він відмовляється від них.

У останньому слові Й. Лапа просив не забирати в нього життя і дозволити довести працюю, що він не ворог радянської влади. Після наради суд оголосив Й. Лапі смертний вирок³¹. 11 жовтня 1938 р. вирок суду був виконаний³². Разом із Й. Лапою були розстріляні Т. Колісник, П. Зіздо, Я. Дробоття.

20 вересня 1957 р. воєнний прокурор ГВП Ригалін надав висновок щодо справи “керівників організації” – Й. Лапи, П. Зізда, Т. Колісника, Я. Дроботті. Прокурор віднайшов численні протиріччя у ході слідства та свідченнях підсудних і свідків. Зокрема, він констатував, що всі обвинувачені відмовилися від своїх свідчень на суді (за винятком Т. Колісника). Обвинувальні вироки ґрунтувалися на неперевірених свідченнях арештованих І. Отрошка, О. Олейникова, Собачкіна та П. Ставратія, а також свідків Подолинного та Миколюка. Також матеріали, покладені в основу звинувачення, не підтвердилися. Зокрема І. Отрошко заявляв, що був завербований Ф. Голубом, проте на 1957 р. було визнано, що жодної антирадянської діяльності останній не вів. Із 13 осіб, названих Я. Дроботтею та П. Зіздом у якості завербованих, 9 взагалі слідством не допитувалися. Осерський, начебто

завербований П. Зіздом, був засуджений необґрунтовано, а тому було порушено питання про його реабілітацію. Також були повторно допитані свідки, які знали Й. Лапу, П. Зізду, Я. Дроботтю та Т. Колісника. Вони заявили, що нічого не відали про антирадянську діяльність цих осіб і характеризували їх як “хороших працівників, які сумлінно відносилися до службових обов’язків та користувалися заслуженим авторитетом у колективі, антипартійних проявів з їхнього боку помічено також не було”³³. Окрім того, звинувачення базувалися лише на усних свідченнях, а об’єктивних доказів, зокрема, зброї, знайдено не було. Відповідно воєнний прокурор дав рекомендацію про скасування вироків обвинуваченим³⁴.

У 1938 р. співробітники УДБ прекрасно усвідомлювали, що повстанська організація не може складатися з одного лише керівництва. Для того, щоб повністю зімітувати боротьбу з українськими повстанцями, потрібно було пов’язати керівництво повстанком з “рядовими бійцями контрреволюції”. Зв’язок був знайдений ними у особі П. Ставратія, 1902 р. народж., колишнього денікінського вояка, який до арешту працював інструктором дитячого будинку № 1 м. Новоукраїнки. На допиті 17 квітня 1938 р., який проводив “молодший лейтенант державної безпеки Бережной”, П. Ставратій начебто розповів про створення низового рівня “повстанської організації”. При цьому він “засвідчив”, що у 1936 р. був завербований до лав “націоналістичної військово-повстанської організації” Й. Лапою, за наказом якого розпочав вербування “контрреволюційних кадрів”³⁵.

Про обставини вербування П. Ставратій повідомив, що тривалий час спілкувався з братами С. і П. Арсиріями, які завжди висловлювалися проти колгоспного устрою, оскільки свого часу були розкуркулені. Також вони начебто говорили про необхідність організованої боротьби проти існуючого ладу і особливо наголошували на тому, що Україна повинна бути самостійною державою. Також із контексту бесід П. Ставратій начебто зрозумів, що існує багато людей, які співчують подібним настроям і готові у будь-який момент виступити проти радянської влади зі зброєю у руках. У травні 1936 р. на одній з таких бесід був присутній “зав. Райземвідділу” Й. Лапа, який в присутності братів Арсиріїв повідомив П. Ставратія про існування у районі “контрреволюційної військово-повстанської організації” і запропонував йому вступити до її лав. Бачачи, що Й. Лапа спокійно говорить про це у присутності свідків, П. Ставратій погодився³⁶.

Згідно зі “свідченнями” П. Ставратія, загальна мета організації мала декілька цілей, що полягали у: проведенні вербувальної роботи для розширення організації; проведення шкідницької роботи для послаблення потужності СРСР; придбання зброї для озброєння організації; здійснення збройного повстання для повалення радянської влади; від-

рив радянської України від СРСР; створення самостійної Української держави за зразком фашистської Німеччини³⁷.

При цьому, за словами П. Ставратія, Й. Лапа попереджав його проти масового вербування, наголошуючи, що краще залучати до руху небагато перевірених людей. Також начебто Й. Лапа підкреслював, що один авторитетний куркуль-петлюрівець, а особливо той, що знається на військовій справі, краще багатьох рядових. Оскільки організація повинна здійснити збройне повстання, то “один авторитетний член організації зможе швидко провести роботу з формування додаткових загонів та диверсійних шкідницьких груп”³⁸.

За “свідченням” П. Ставратія, до організації особисто ним та Й. Лапою були “втягнуті”: бухгалтер “колгоспу ім. Будьоного” Я. Романескул, колгоспники С. Арсирій, К. Арсирій, П. Ребедь, робітник елеватора Л. Гетьманенко, службовець К. Благодатний, І. Мошнягул. У свою чергу К. Благодатний начебто “втягнув” до організації ще 4 нових членів³⁹.

Також зі справою Й. Лапи була пов’язана справа групи мешканців Новоукраїнського району, заарештованих 20 квітня 1938 р., які були визнані членами “повстанської організації низового рівня” і звинувачені за ст. 54-8 та 54-11 КК УРСР: робітник П. Патратій, колгоспники М. Ютиш, С. Гриценко, Д. Арсирій, М. Рудий, Д. Мошнягул, Д. Політ, технік-будівельник М. Бушмарін, М. Гнида, тракторист Г. Голуб. Більшість із них у різні роки вже були засуджені за контрреволюційну діяльність, а М. Бушмарін був оголошений колишнім “колчаківським” офіцером. Що цікаво, М. Рудий у 1934 р. вже був засуджений на 2 роки умовного ув’язнення за розтрату грошей сільради. Окрім того, у 1937 р. він зібрав у колгоспників гроші на закупівлю м’яса у рахунок обов’язкових м’ясопоставок державі, які притримав у себе до квітня 1938 р., після чого повернув їх колгоспникам, зірвавши м’ясопоставки⁴⁰.

Усі заарештовані під час слідства “підтвердили факт своєї участі у контрреволюційній повстанській організації”, дали свідчення одне проти одного, а також заявили про участь інших осіб, які, втім, заарештовані так і не були⁴¹.

Так, К. Арсирій “дав свідчення” про те, що декілька осіб були завербовані Й. Лапою у нього на квартирі. Його “свідчення” слідчим “вдалося підтвердити” показаннями тих учасників, яких він начебто вербував. Зокрема П. Патратій “розповів”, що одного разу зайшов на квартиру К. Арсирія, де були присутні (крім господаря): С. Арсирій, брати І. та Д. Мошнягули, а також Й. Лапа. Після застілля Й. Лапа начебто запропонував П. Патратію вступити до уже існуючої антирадянської організації, на що той негайно погодився⁴².

У свою чергу М. Ютиш “розповів”, що брати Арсирії завербували його прямо на вулиці – завели з ним розмову, знаючи його антирадянські настрої, і запропонували йому вступити до контрреволюційної

організації. М. Ютиш визнав, що ненавидів колгоспний устрій і через це “дав згоду на участь у русі”⁴³.

Серйозною проблемою для слідчих у цій справі була відсутність зброї у членів “організації”. Більшість “членів організації” на запитання слідчих про наявність зброї в “організації” відповідали, що “зброї організація не мала”. Так, П. Патратій засвідчив, що про зброю і спосіб її придбання йому нічого не відомо, то ж його ж діяльність зводилася до антирадянської агітації серед колгоспників⁴⁴.

Проте, завдяки “свідченням” К. Арсирія і ця проблема була вирішена позитивно. За його словами, у 1936 р. у нього ж на квартирі та у його присутності Й. Лапа зустрівся з Г. Арсирієм. Вони домовилися про те, що Григорій разом із батьком – М. Арсирієм зможуть дістати зброю у Одесі, а потім Григорій “перекине” її до Новоукраїнки. Григорій приїздив до Новоукраїнки двічі, зупиняючись на квартирі І. Мошнягула. Сам К. Арсирій отримав від Й. Лапи завдання “по-шкідницьки посадити лісопосадки”. Завдання було виконано К. Арсирієм, який також засвідчив, що більше нічого розповісти не може⁴⁵.

Окрім того, С. Гриценко на питання слідчого про зброю “відповів”, що зброю обіцяв дістати Я. Дробоття. Також він “заявив”, що повстання повинно було початися за сигналом самого районного прокурора, який мав для цього приїхати до Татарівки. 20 квітня 1938 р. С. Гриценко намагався втекти від конвоїрів, але був впійманий і доправлений до в’язниці⁴⁶.

М. Ютиш “засвідчив”, що про існування організації дізнався під час вербування. Від С. Арсирія він отримав завдання на проведення антирадянської агітації серед колгоспників колгоспу ім. Леніна. М. Ютиш начебто мав відмовляти колгоспників від виходу на роботу, а також повинен був вести розмови про те, що незабаром СРСР неодмінно зазнає поразки у війні. М. Ютиш “визнав”, що вів такі розмови з колгоспниками, одночасно виявляючи осіб, що співчували подібним настроям і могли бути корисні для “організації”. На запитання про наявність зброї М. Ютиш також відповів, що зброї немає, проте “уточнив” зі слів С. Арсирія, що Г. Арсирій обіцяв знайти зброю для організації і у потрібний момент передати її повстанцям⁴⁷.

Подібні “свідчення” дали також І. Мошнягул, Д. Арсирій, Я. Романескул. Окрім того, арештовані “називали” прізвища інших осіб, що начебто були завербовані до організації. Так, у письмовому “зіннанні” І. Мошнягул, наприклад, до організації зарахував А. Мамалигу, Н. Ютиша, В. Рацула, Г. Щирського, Ф. Стазилова⁴⁸. Я. Романескул, бухгалтер колгоспу Будьонного, дав свідчення проти І. Ротара, І. Поломаря, Змеула, М. Тітенка, І. Ляшенка, І. Мурдія, П. Ставратія, Г. Арсирія⁴⁹.

Письмове “свідчення” І. Мошнягула дало слідчим привід зв’язати “повстанців” з іноземною розвідкою. За його словами, він був за-

лучений до “гарнізації” Г. Арсирієм, який зізнався першому у тому, що був завербований до румунської розвідки А. Вардяном. Григорій також дав йому завдання, “коли буде переворот контрреволюційний піддержувати контрреволюцію організованим [о]бразом”⁵⁰. Також, за його “свідченнями”, Григорій пропонував провадити шкідницьку роботу у колгоспі. Але завдання “румунського розвідника” І. Мошнягул не виконав через те, що “у конюхи не попав” і пішов косити сіно. Згодом він вирішив визнати свою провину і розповісти все, що знав про діяльність організації та її членів, а також “румунського розвідника” А. Вардяна⁵¹.

29 квітня 1938 р. П. Патратій, М. Ютиш, С. Гриценко, Д. Арсирій, І. Мошнягул, Я. Романескул, М. Рудий, Д. Мошнягул, Д. Політ, М. Бушмарін, М. Гнида, Г. Голуб, К. Благодатний були засуджені трійкою при УНКВС в Одеській області до вищої міри покарання – розстрілу. Викликає певний подив, що обвинувачення були висунуті лише 13 особам, адже під час слідства були названі прізвища набагато більшої кількості осіб. Швидше за все, слідчі обрали тих, хто вже мав судимості за контрреволюційну діяльність, одночасно був колишнім куркулем, колишнім “політбандитом” або білогвардійцем, або ж був названий у якості учасника “керівниками організації”.

У березні 1957 р. було проведено перевірку правильності засудження фігурантів справи. У результаті перевірки, здійсненої старшим слідчим слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР у Кіровоградській області лейтенантом Медведєвим, було з’ясовано, що у свідченнях засуджених є багато протиріч. Крім того, не підтвердили власних свідчень 21 особа, які проходили у якості свідків у 1938 р. Ще більше аргументів, що свідчили про фальсифікацію справи, знайшов слідчий шляхом огляду суміжних архівно-слідчих справ. Зокрема, колишній 2-й секретар Одеського обласного комітету партії Ф. Голуб, який проходив за обвинувальним висновком як керівник контрреволюційної військово-націоналістичної організації, був повністю реабілітований, а справа проти нього припинена за відсутністю складу злочину. В результаті слідчий Медведєв рекомендував рішенням трійки НКВС скасувати і справу припинити⁵².

Таким, чином на прикладі справ учасників неіснуючої повстанської організації ми можемо побачити, що головним методом “доведення” провини підслідного було здобуття усних свідчень як проти себе, так і одне проти одного. При цьому “щиросердне зізнання” далеко не завжди було головним доказом. Слідчі домагалися перехресних свідчень обвинувачених одне проти одного та “підтвердження” їхніх зізнань від свідків. При цьому слідчі брали до уваги лише те, що підтверджувало провину обвинуваченого і заносили у протокол лише такі дані. У той же час далеко не всі фігуранти справ ставали обвинувачуваними,

у багатьох випадках слідчі не виносили підозру тим, хто не мав “контр-революційного минулого”. Тож завжди проблемою було здобуття об’єктивних доказів проти обвинувачуваних. Проте суд найчастіше на це не зважав і виносив обвинувальний вирок, що згодом полегшувало реабілітацію підсудного, проте не полегшувало його долі.

¹ Див.: Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя “Великого терору” в СРСР: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 15 березня 2012 р., м. Київ/упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 456 с.

² Держархів Кіровоградської обл. (Державний архів Кіровоградської області). Ф. П-5907. Спр. 3957. Арк. 1.

³ Там само. Ф. П-3957. Спр. 3945. Арк. 4.

⁴ Там само. Арк. 6; Уголовный кодекс РСФСР 1926 года//“СУ РСФСР”. 1926. № 80. Ст. 600.

⁵ Держархів Кіровоградської обл. Ф. П-3957, Спр. 3945. Арк. 8.

⁶ Там само. Арк. 9.

⁷ Там само. Арк. 16–17.

⁸ Там само. Арк. 18–19.

⁹ Там само. Арк. 19.

¹⁰ Там само. Арк. 19.

¹¹ Там само. Арк. 22–23.

¹² Там само. Арк. 42.

¹³ Там само. Арк. 43.

¹⁴ Там само. Арк. 43–44.

¹⁵ Там само. Арк. 45.

¹⁶ *Попов А. Ю.* Диверсанты Сталина. Деятельность органов Госбезопасности СССР на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны. Москва: Яуза, Эксмо, 2004. С. 57–90.

¹⁷ Держархів Кіровоградської обл. Ф. П-5907. Спр. 3698. Арк. 47.

¹⁸ Там само. Арк. 47–48.

¹⁹ Там само. Арк. 49.

²⁰ Там само. Арк. 51–52.

²¹ Там само. Арк. 53.

²² Там само. Арк. 54–55.

²³ Там само. Арк. 78–79.

²⁴ Там само. Арк. 61–62.

²⁵ Там само. Арк. 63–66.

²⁶ Там само. Арк. 67.

²⁷ Там само. Арк. 71–73.

²⁸ Там само. Арк. 74–75.

²⁹ Там само. Арк. 138–141.

³⁰ Там само. Арк. 149.

³¹ Там само. Арк. 149б–149б зв.

³² Там само. Арк. 142.

- ³³ Там само. Спр. 3957. Арк. 154.
- ³⁴ Там само. Арк. 155.
- ³⁵ Там само. Арк. 130.
- ³⁶ Там само. Арк. 130–131.
- ³⁷ Там само. Арк. 131–132.
- ³⁸ Там само. Арк. 132.
- ³⁹ Там само. Арк. 133–136.
- ⁴⁰ Там само. Спр. 3698. Арк. 1–79зв.
- ⁴¹ Там само. Арк. 90–91.
- ⁴² Арк. 95.
- ⁴³ Арк. 100.
- ⁴⁴ Арк. 96.
- ⁴⁵ Арк. 92–93.
- ⁴⁶ Арк. 105зв.–106.
- ⁴⁷ Арк. 101.
- ⁴⁸ Арк. 119.
- ⁴⁹ Арк. 132.
- ⁵⁰ Арк. 119–120.
- ⁵¹ Арк. 119–123.
- ⁵² Арк. 345–351.

Different methods of producing of false charges against Soviet citizens by units of the Department for State Security of the NKVD (People's Commissariat of Internal Affairs) in Odessa region at an example of a trumped-up case of counterrevolutionary military insurgent nationalist organization in Novoukrainka district of Odessa region in 1938 are viewed in the article.

Key words: Stalinism; Ezhovism; mass repressions; falsification of criminal cases.